

Postawy światopoglądowe nauczycieli

Psychicznie normalny człowiek nie potrafi żyć w intelektualnej i aksjologicznej próżni. Dlatego też poszukuje globalnej koncepcji świata, w którym lokalizuje samego siebie. Jednostce nie wystarczą bowiem fragmentaryczne doznania i wiadomości, lecz kształtuje sobie - nieraz nawet podświadomie - jakiś światopogląd.

Ostatnio obserwujemy w naszym kraju wzrastające zainteresowanie tą problematyką. Zjawisko jest zrozumiałe, gdyż światopogląd, bez względu na jego rodzaj, ma istotne znaczenie w życiu jednostki. Zaspokaja wiele potrzeb psychicznych, jest czynnikiem integrującym osobowość, determinuje percepcje i selekcje procesów poznawczych, wpływa na procesy ustosunkowania i motywacje. Wszelako światopogląd jako forma świadomości społecznej, a zarazem przejaw świadomości indywidualnej jednostki jest zjawiskiem złożonym, będącym przedmiotem wielu dyscyplin szczegółowych.

W aspekcie psychologiczno-pedagogicznym, którym tutaj głównie będę się zajmować, światopogląd - to system przekonań, wyznaczający stosunek człowieka do świata i siebie samego. Rozumiany jako system, stanowi on zbiór poglądów wewnątrznie spójnych, przynajmniej w mniemaniu osoby, która je wyznaje. Jest zespołem sądów wyjątkowo bliskich danemu człowiekowi; obejmuje treści szczególnie dla niego ważne, o określonym trwałym znaczeniu. Ze względu na treść, z pojęciem światopoglądu wiążą się poglądy aksjologiczne oraz rozumienie sensu i wartości życia.

Znamienny to fakt, że człowiek - kreator sądów o swoistym i zwartym systemie logicznym sam nie jest wolny od różnego rodzaju sprzeczności. Bowiem osobisty światopogląd jednostki, któremu nadaje się rangę regulatora postępowania, nie jest agregatem przekonań, lecz rozwijającą się całością, wciąż ulegającą przemianom. Stanowi fenomen dynamiczny, dlatego też można mówić o psychologii jego kształtowania się, a także o jego ewolucji.

W wielu określeniach pojęcia światopoglądu akcentowane są trzy jego elementy: składnik poznawczy, emocjonalny i behawioralny. Stwierdza się wówczas, iż jest to zespół postaw światopoglądowych.

Aktualnie przeważa pogląd, że postawa, to względnie stała struktura elementów emocjonalno-motywacyjnych, poznawczych - odnoszących się do określonego przedmiotu, współwyznaczająca zachowanie wobec niego. W podobny strukturalny sposób zdefiniowali postawę m. in. T. Mądrzycki¹, S. Nowak² i A. Zych³.

Postawy wpływają na przebieg rozumienia, na emocje i działania. Człowiek przejawia tendencje do takiego interpretowania informacji, które pozwoliłyby na dostosowanie jej do ukształtowanej u utrwalonej postawy oraz do działania ukierunkowanego na cel.

W strukturze światopoglądu, podobnie jak w postawach, wyróżnić można:

a) sferę poznawczą - w której zawarty jest system pojęć, przekonań dotyczących świata jako całości oraz rządzących w nim praw, emocjonalnie zasprobowanych przez człowieka ze świadomością własnego miejsca w tym świecie,

b) sferę emocjonalną - a ściślej, warstwę afektywno-wartościującą, czyli uczuciowy stosunek człowieka do świata, połączony z aksjologicznym osądem samego siebie i rzeczywistości,

c) sferę behawioralną - a ściślej, normatywno-zachowaniową, czyli postępowanie (zachowanie) jednostki oparte na wiedzy o świecie i emocjonalnym stosunku do niego. Sfera ta zawiera podstawowe wskaźniki, zalecenia, dyrektywy dotyczące postawy życiowej człowieka.

Powyższe ujęcie wewnętrznej struktury światopoglądu z badawczego punktu widzenia jest jak najbardziej korzystne, ponieważ umożliwia zastosowanie pomiaru w wymienionych komponentach światopoglądu.

Badanie procesu kształtowania się światopoglądu, w tym również religijności młodzieży napotyka na wiele trudności metodologicznych. Polegają one na tym, że człowiek, będąc pod wpływem licznych, często sprzecznych oddziaływań, dokonuje - nie zawsze w pełni świadomie - określonych zmian w swoich poglądach. Obiektywne stwierdzenie rzeczywistego stanu przekonań dla osób badanych - mimo ich skłonności do autorefleksji i samooceny - sprawia niemały kłopot również ze względu na skojarzenia emocjonalne.

Wskazując na trudności metodologiczne w badaniach nad światopoglądem nauczycieli, należy jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że badać można tylko jego poszczególne wycinki, a nie całość zjawisk w aspekcie doktrynalnym i psychologicznym.

Zdając sobie sprawę, iż dotarcie do autentycznych postaw światopoglądowych, zwłaszcza nauczycieli, jest bardzo utrudnione, podjęto w tym kierunku badania - w przeświadczeniu, że otrzymane wyniki będą istotne dla przedstawienia sylwetki współczesnego nauczyciela, któremu powierzamy kształtowanie osobowości młodzieży.

PROBLEMY I CHARAKTER BADAŃ

Planowane badania empiryczne, przeprowadzone na terenie WSP w Krakowie, mają dać odpowiedź na następujące pytania:

- Jakie typy postaw światopoglądowych są najbardziej charakterystyczne dla nauczycieli studiujących w WSP w Krakowie.
- Jakie zachodzą związki między uznawanymi wartościami, zmiennymi środowiskowo-społecznymi a postawami światopoglądowymi.

Podstawową zmienną zależną w projektowanych badaniach są postawy światopoglądowe nauczycieli studiujących. Trzeba

stwierdzić, że jest to zmienna globalna a więc nie podlegająca bezpośredniemu pomiarowi. Pomiar tej zmiennej jest możliwy dopiero po wyodrębnieniu z niej następujących zmiennych cząstkowych, które podlegałyby pomiarowi:

- 1) komponentu emocjonalnego, który sprowadzić możemy do zwerbalizowanych stanów emocjonalnych,
- 2) komponentu poznawczego światopoglądu, dającego sprowadzić się do zwerbalizowanych deklarowanych przekonań oraz poglądów i wiedzy światopoglądowej,
- 3) elementu behawioralnego, czyli zachowania, który możemy zredukować do zmiennych cząstkowych, czyli zwerbalizowanych zachowań względem praktyk religijnych.

W przedstawionych badaniach ostateczny schemat zmiennych wygląda następująco:

Zmienne niezależne	Zmienne zależne
<p>Płeć badanych osób</p> <p>Stan cywilny</p> <p>Pochodzenie społeczne</p> <p>Pochodzenie środowiskowe</p> <p>Środowisko rodzinne</p>	<p>Typy postaw światopoglądowych</p>

Dla każdego badania ważny jest sposób obserwowania zdarzenia i jego zapis. Nie można dowolnym, przypadkowo wybranym sposobem badać i utrzymywać jakiegoś zjawiska.

Kilkuletnia praktyka dydaktyczna i pełnienie funkcji opiekuna roku na studiach zaocznych umożliwiły autorowi dokonanie wielu spostrzeżeń dotyczących postaw światopoglądowych. Jako współodpowiedzialny za prawidłowy proces kształcenia nauczycieli w uczelni pedagogicznej prowadzący badania starał się dokonać sondażu opinii nauczycieli studiujących na temat zagadnień związanych z kształtowaniem się własnego światopoglądu.

Wiele uwag wysuniętych pod tym kątem ze strony studentów wydało się godnym przemyślenia i potwierdziło przekonanie, że

właściwą metodą, choć nie jedyną, jest bezpośredni wywód i ankieta audytoryjna. Analizując dotychczasowe badania nad postawami światopoglądowymi, możemy stwierdzić, że najczęściej stosowaną techniką badania postaw jest zadawanie pytań w celu otrzymania odpowiedzi, w których wyraża się opinie. Sądzę, że tzw. opinie są, lub w każdym razie mogą być, słownym wyrażeniem postawy.

Przeprowadzone badania dotyczyły trzech komponentów postaw światopoglądowych, obejmowały zarówno aspekt emocjonalno-oceniający, poznawczy, jak i działaniowy.

ZAKRES BADAŃ

Badania przeprowadzono w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. KEN w Krakowie w roku akademickim 1984/85 i 1985/86. Objęto nimi 218 nauczycieli studiujących systemem zaocznym, znajdujących się aktualnie na trzecim roku studiów, w tym: z Wydziału Humanistycznego - 103 osoby, z Geograficzno-Biologicznego - 44, z Matematyczno-Fizyczno-Technicznego - 71 osób. Z badań wyłączone tych studentów, którzy aktualnie nie pracowali w zawodzie nauczycielskim. Badanych było 63 mężczyzn i 155 kobiet. Rozpiętość ich wieku wynosiła od 21 do 54 lat. Pochodzenie społeczne badanych przedstawiało się następująco: 54 osoby (24,7 %) były pochodzenia inteligenckiego, 94 badanych (43,1 %) - robotniczego, 70 osób (32,1 %) - chłopskiego.

Większość badanych stanowili bezpartyjni - 139 osób (63,7 %), działających czynnie w organizacjach politycznych było 66 osób (co stanowi 30,2 %), brak danych odnośnie 13 (6 %) badanych. Przy ustalaniu cech zbiorowości za bardzo ważny czynnik uznano pochodzenie środowiskowe.

Dla celów niniejszych badań wyodrębniono cztery kategorie środowisk. I tak w badanej próbie 52 osoby (23,8 %) mieszkają w mieście liczącym do 50 tys. mieszkańców, 40 osób (18,3 %) mieszka w mieście liczącym do 100 tys., 41 osób (18,6 %) - w

mieście o liczbie mieszkańców powyżej 100 tys. i 85 osób (38,2 %) zamieszkuje na wsi.

ANALIZA MATERIAŁU BADAWCZEGO

Postawa jednostki wobec wartości społecznych czy politycznych nie jest prostą wypadkową czynników oddziaływających na człowieka zarówno w jego rozwoju osobowym, jak i w danym aktualnie czasie. Niemniej badanie opinii dotyczących zjawisk społeczno-politycznych, to w głównej mierze także badanie czynników kształtujących nastawienie w określonym momencie.

Opinie o jakimś zjawisku musi poprzedzić pobranie informacji o tym zdarzeniu. Z kolei dane zawarte w informacji przetworzone zostają poprzez własne przemyślenia. Dalej następuje akceptacja lub też może mieć miejsce negacja wiadomości i tym samym kształtuje się osobisty stosunek do zjawiska, czyli opinia.

Podstawowym źródłem informacji we współczesnym społeczeństwie są środki masowego przekazu.

Tabela 1

Źródła informacji o zagadnieniach społeczno-politycznych badanej zbiorowości

Lp.	Źródła informacji	Ogółem 291 wypowiedzi (100 %)	
		L	%
1.	Prasa	65	22,4
2.	Telewizja	63	21,7
3.	Radio	51	17,5
4.	Literatura społeczno-polityczna	42	14,5
5.	Kontakty osobiste	38	13,0
6.	Zagraniczne środki przekazu	--	7,2
7.	Inne	--	~7

Z danych liczbowych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że badani nie ograniczają się do korzystania z jednego źródła informacji, a sam fakt ich zróżnicowania wskazuje, że przeprowadzają konfrontacje co do ich wiarygodności, by następnie dokonać ich akceptacji względnie negacji.

Na pytanie: Z czyją opinią na tematy społeczno-polityczne liczy się Pan(i) najbardziej? - odpowiedzi były następujące:

1. Na sytuację społeczno-polityczną mam własny wyrobiony pogląd i jedynie mogę komuś przyznać rację lub nie - takiej odpowiedzi udzieliło 88 (40,3 %) osób;

2. Liczę się z opinią ludzi mających doświadczenie życiowe i wiedzę - tak odpowiedziało 66 (30,2 %) osób;

3. Liczę się ze zdaniem osób z kręgu najbliższej rodziny - to odpowiedź 27 (12,3 %) osób;

4. Nie zastanawiam się, nie mam wyrobionego zdania - odpowiedź 24 (11,1 %) osób;

5. Liczę się z opinią kolegów - tak odpowiedziały 4 (1,8 %) osoby;

6. Inne wypowiedzi sformułowało 9 (4,1 %) osób.

Jak wynika z powyższego zestawienia, ujawnia się tutaj wyraźnie wiara wyłącznie we własne poglądy. Natomiast zaskakująco niski jest odsetek stwierdzeń wpływu kolegów na poglądy społeczno-polityczne.

Podstawę omawianej poniżej diagnozy typów postaw światopoglądowych nauczycieli studiujących stanowiły autodeklaracje wyrażone w skali samookreślenia stosunku do religii.

Na podstawie danych przedstawionych w tabeli 2 możemy stwierdzić, że większość nauczycieli deklaruje orientację religijną jako wierzący, ale praktykujący nieregularnie. W mniejszym stopniu występuje to zjawisko w odniesieniu do nauczycieli ze środowiska robotniczego - 40 % badanych i chłopskiego - 35,7 %. Jeżeli idzie o nauczycieli z tych środowisk, ich wskaźnik procentowy w kategorii głęboko wierzących i systematycznie praktykujących jest wyższy niż badanych pochodzących ze środowiska inteligentnego.

Stosunek do religii a pochodzenie społeczne

Lp.	Stosunek do religii	Ogółem 218 wypo- wiedzi		Pochodzenie społeczne					
				robot- nicze (94 oso- by)		chłop- skie (70 o- sób)		inteli- genckie (54 o- soby)	
		L	%	L	%	L	%	L	%
1.	Głęboko wierzący i sys- tematycznie praktykują- cy	87	40,1	50	53,2	37	52,9	11	20,4
2.	Wierzący, ale praktyku- jący nieregularnie	95	43,5	38	40,6	25	35,7	36	66,6
3.	Wierzący, ale nieprakty- kujący	15	6,8	3	3,1	5	7,2	5	9,3
4.	Niewierzący, ale niekie- dy praktykujący ze względu na otoczenie	8	3,6	-	-	-	-	-	-
5.	Niewierzący i nieprak- tykujący	7	3,3	2	2,1	2	2,8	2	3,7
6.	Nie ma zdania	6	2,7	1	1,0	1	1,4	-	-
7.	Brak odpowiedzi	-	-	-	-	-	-	-	-

Analizując stosunek do religii w aspekcie miejsca zamieszkania badanych (patrz tab. 3), wyraźnie uwidacznia się, że ci, którzy deklarują się jako niewierzący lub jako wierzący ale praktykujący nieregularnie, zamieszkują w miastach liczących powyżej 100 tys. mieszkańców. Nauczyciele zamieszkujący na wsi częściej deklarują się jako wierzący ale praktykujący nieregularnie. Analizując przemiany światopoglądowe nauczycieli należy stwierdzić, że

1) stały od dzieciństwa światopogląd posiada 138 (63,3 %) osób,

Tabela 3

Stosunek badanej zbiorowości do religii a jej miejsce zamieszkania

Lp.	Stosunek do religii	Ogółem 218 wypowiedzi		Pocnodzielne środowiskowe							
				wieś		miasto do 10 tys.		miasto 10-50 tys.		miasto powyżej 100 tys.	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
1.	Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący	87	40,2	39	45,5	21	40,3	22	55,0	11	12,5
2.	Wierzący, ale praktykujący nieregularnie	95	43,5	45	52,2	23	44,2	16	40,0	11	27,5
3.	Wierzący, ale niepraktykujący	15	6,8	2	2,3	1	2,0	1	2,5	11	27,5
4.	Niewierzący, ale niekiedy praktykujący - ze względu na otoczenie	8	3,6	-	-	5	9,6	-	-	3	7,5
5.	Niewierzący i niepraktykujący	7	3,2	-	-	1	2,0	-	-	6	15,0
6.	Nie ma zdania	6	2,7	-	-	1	1,9	1	2,5	4	10,0

2) w szkole podstawowej zmieniło go 15 (6,8 %) osób,

3) w szkole średniej - 36 (16,5 %) badanych,

4) kiedy papieżem został Polak, zmieniło światopogląd 9 (4,1 %) badanych,

5) w innym momencie życia - 16 (7,3 %) osób,

6) danych na ten temat nie podały 4 (1,8 %) osoby.

Jak widzimy z powyższego zestawienia, stosunek do światopoglądu znacznej większości nauczycieli jest względnie trwały od dzieciństwa i w zasadzie nie ulega większym zmianom w późniejszym życiu.

Istotnym problemem związanym z postawą światopoglądową badanych było zagadnienie źródeł informacji wywierających szczególny wpływ na treść przekonań. Dla celów badawczych wyodrębniono dwie ich kategorie:

- a) źródła informacji dotyczące treści naukowo-materialistycznych,
- b) dotyczące treści religijnych.

Tabela 4

Źródła informacji wywierające wpływ na przekonania

Lp.	Źródło informacji	Treści			
		naukowo-materialistyczne		religijne	
		L	%	L	%
1.	Szkoła	47	15,7	2	1,1
2.	Środki masowego przekazu	41	13,7	-	-
3.	Grupa koleżeńska	11	3,6	-	-
4.	Rodzina	45	15,2	34	17,8
5.	Kościół	25	8,3	61	32,1
6.	Własne przemyślenia	118	39,6	89	46,8
7.	Prasa	7	2,3	2	1,1
8.	Nauczyciele	5	1,6	2	1,1
Ogółem wypowiedzi		299	100,0	190	100,0

Z tabeli 4 wynika, że jako źródła treści naukowo-materialistycznych, wpływające na przekonania można wymienić głównie własne przemyślenia - 39,4 % wypowiedzi, szkołę (w naszym przypadku szkołę wyższą) - 15,7 % i rodzinę - 15 % wypowiedzi. W wypadku treści religijnych najczęstszymi źródłami informacji są własne prze-

myślenia - 44,8 %, Kościół - 32,1 % i rodzina - 17,8 %.

Ustalenie zasięgu postaw badanych wobec wiary wymaga jeszcze uzupełnienia - przez zwrócenie uwagi na najczęściej wysuwane przez respondentów motywy dla ich uzasadnienia.

Tabela

Motywy wiary

Lp.	Typy deklarowanych motywów	Kobiety		Mężczyźni	
		L	%	L	%
1.	Pozbawienie poczucia osamotnienia	8	5,2	-	-
2.	Nadanie sensu życia	34	22,4	19	25,3
3.	Nie odczuwanie lęku przed śmiercią	4	2,6	3	4,1
4.	Głos sumienia	38	25,2	17	22,6
5.	Istnienie tradycji religijnych w domu rodzinnym	21	13,8	16	21,3
6.	Wpływ wychowania rodzicielskiego	23	15,2	5	6,6
7.	Autorytet Kościoła	5	3,2	2	2,6
8.	Pomoc wiary w przestrzeganiu norm moralnych	17	11,1	9	12,2
9.	Inne	2	1,3	4	5,3
Ogółem wypowiedzi		152	100,0	75	100,0

Jak widać w tabeli 5, dominuje motyw psychologiczny. Badani uzasadniają najczęściej swą wiarę głosem sumienia oraz tym, że nadaje ona sens ich życiu. W następnej kolejności wymieniany jest motyw tradycji rodzinnej, czyli motyw socjalizacyjny.

Zajmijmy się teraz behawioralnym składnikiem postawy religijnej, wyrażającej się intensywnością praktyk.

Tabela 6

Stosunek do praktyk religijnych a płeć

Lp.	Intensywność praktyk religijnych	Kobiety - 155 badanych		Mężczyźni - 63 badanych	
		L	%	L	%
1.	Regularne uczęszczanie do kościoła	60	38,7	39	61,9
2.	Raz na dwa tygodnie	36	23,3	9	14,2
3.	Raz na miesiąc i rzadziej	48	30,9	4	6,4
4.	Wcale	2	1,2	6	9,6
5.	Brak odpowiedzi	9	5,8	5	7,9

Udział nauczycieli w praktykach religijnych jest bardzo zróżnicowany. Można by postawić ogólną hipotezę, że im częstszy jest udział w praktykach religijnych, tym silniejszy związek badanych z religijnością instytucjonalną, i odwrotnie. Z naszych badań wynika, że bardziej regularnie uczęszczają do kościoła mężczyźni - 61,9 % niż kobiety - 38,7 %.

Jak wiadomo, każdy system wychowawczy spełnia określoną funkcję, której celem jest świadome kształtowanie u wychowanków określonego, uznanego za pożądany, zbioru cech. W niniejszych badaniach interesowało nas również, jakie cechy osobowościowe kształtują u młodzieży badani nauczyciele w realizacji własnego procesu wychowawczego. Dane na ten temat znajdujemy w tabeli nr 7.

Jak wynika z tabeli 7, badani nauczyciele szczególną uwagę zwracają w kształtowaniu osobowości młodzieży na takie wartości, jak uczciwość - 33 %, pracowitość - 32 %, sferę moralną - 32,8 %, patriotyzm - 23,5 %. Natomiast nieistotne różnice zachodzą między piątą a deklarowanymi wartościami.

Na podstawie zaprezentowanych wyników oraz analizy ilościowej i jakościowej badań można wysnuć wniosek, że światopogląd nauczycieli studiujących jest wypadkową wielu czynników.

Tabela 7

Najważniejsze zadania wychowawcze

Lp.	Rodzaj zadań	Kobiety		Mężczyźni	
		L	%	L	%
1.	Kształtowanie uczciwości	40	18,6	20	14,7
2.	Uczenie poszanowania mienia społecznego	20	9,4	13	9,6
3.	Kształtowanie patriotyzmu	21	9,7	19	13,8
4.	Wyrabianie dyscypliny	22	10,3	13	9,6
5.	Uczenie pracowitości i systematyczności	38	17,5	20	14,5
6.	Uczenie szacunku dla pracy	25	11,5	16	11,6
7.	Walka z zagrożeniem moralnym	38	17,5	21	15,4
8.	Wyrabianie umiejętności współżycia w zespole	7	3,2	9	6,5
9.	Wpajanie kultury osobistej	5	2,3	6	4,3
Ogółem wypowiedzi		216	100,0	137	100,0

Trzeba jednakże podkreślić, że przygotowanie współczesnego nauczyciela o wyraźnie ukształtowanym światopoglądzie naukowym, zaangażowanego w działalność społeczną w środowisku szkoły, o głębokiej wiedzy przedmiotowej i pedagogiczno-psychologicznej, wymaga szczególnej troski ze strony każdego pracownika naukowo-dydaktycznego, jak też wszystkich ogniw działających w uczelni.

Światopogląd spełnia bowiem funkcje nie tylko orientacyjne, stanowi także podstawę programów czynności związanych z posiadanymi systemami wartości i potrzeb. Uznać go więc należy za jeden z naczelných regulatorów stosunku jednostki do jej otoczenia.

Zaś z praktycznego punktu widzenia, najważniejsza jest funkcja dynamizująca światopoglądu; wspólnie z ideologią czyni on człowieka aktywnym, twórczym oraz zaangażowanym w proces przekształcania świata i samego siebie.

PRZYPISY

¹ T. Mędrzycki, Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw, Warszawa 1970.

² S. Nowak (red.), Teorie postaw, Warszawa 1973.

³ A. Zych, Światopogląd współczesnej młodzieży akademickiej, Warszawa 1983.